

Demokrat Parti Döneminde Rize’de Siyasi Hayat (1950-1960)

Kaan Cem GENİŞ¹

Öz

Araştırma Makalesi

Demokrat Parti 7 Ocak 1946 tarihinde kurulduğu günden itibaren büyük halk kitlerinin desteğini almayı başarmıştır. Tarihe hileli seçimler olarak geçen 1946 erken seçiminde hatırı sayılır bir başarı kazanan DP, iktidara geldiği ve “Beyaz İhtilal” olarak adlandırılan 14 Mayıs 1950 seçimlerinin ardından 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar iktidarda kalmıştır. 10 yıllık iktidarları süresince doğru ve yanlışlarıyla pek çok işe imza atmış olan DP, Türk siyasi tarihindeki önemli figürlerden birisi olmuştur. DP’nin güçlü olduğu çevrelerden biri de Rize olmuştur. DP, Rize’de girmiş olduğu üç seçimde de büyük farklarla seçimi kazanmıştır. Bu çalışmada DP’nin Rize’deki faaliyetleri ele alınacaktır. Rize’de gerçekleşen genel ve yerel seçimler ile sonuçları, partilerin seçim faaliyetleri, Rize milletvekillerinin meclis faaliyetleri, siyasi parti liderlerinin Rize seyahatleri dönemin siyasi gelişmeleriyle birlikte ele alınacaktır. Bu bilgiler ışığında dönemin siyasi panoraması hakkında çıkarımlar yapılması hedeflenmektedir. Çalışmada T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi’nden elde edilmiş olan arşiv vesikalarının yanı sıra pek çok araştırma eserinden ve süreli yayından faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Rize, Seçimler, Siyasi Partiler.

Jel Kodları: B15, B52.

Political Life In Rize During The Democratic Party Period (1950-1960)

Abstract

Research Paper

The Democratic Party has managed to gain the support of major popular groups since its establishment on 7 January 1946. Fraudulent elections in history as the Democratic Party in the 1946 elections with considerable success, last early, came to power and the “White Revolution” known as the 14 May 1950 elections remained in power until 27 May 1960 in the aftermath of the military intervention. The Democratic Party, which has done a lot of work with its right and wrong during its 10 years in power, has been one of the important figures in Turkish political history. One of the circles in which the Democratic Party is strong has been Rize. The Democratic Party won the election by a large margin in all three elections in Rize. In this study, the activities of the Democratic Party in Rize will be discussed. General and local elections in Rize and their results, electoral activities of parties, parliamentary activities of Rize deputies, travel of political party leaders to Rize will be discussed together with the political developments of the period. In light of this information, it is aimed to draw conclusions about the political panorama of the period. In The Study, T.C. In addition to the archival documents obtained from the Republican archive of the presidency of the state archives, many research works and periodicals were used.

Key Words: Democratic Party, Rize, Elections, The Political Parties.

Jel Codes: B15, B52.

Article Info / Makale Bilgileri

Received / Alındığı Tarih 04.08.2020

Accepted / Kabul tarihi 11.11.2020

¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, kgenis@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7608-1220>.

Giriş

DP, 1946 yılında gerçekleşen ve tarihe “Hileli Seçim” olarak geçen erken seçimlere öncelikle katılmama kararı almıştır. Daha sonra halk iradesinin meclise iyi veya kötü yansması konusunda görüş birliğine varan parti kurucuları bu kararlarından vazgeçmişlerdir. Tüm vilayetlerdeki örgütlenmelerini henüz tamamlamış olan DP ve bunu fırsat olarak gören ve iktidarını bir dönemde uzatmak isteyen CHP arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. En nihayetinde 21 Temmuz 1946 tarihinde sandığa gidilmiş ve DP bu seçimde 66 milletvekili çıkartarak yeni kurulmuş bir partiye nazaran Türk siyasetine güçlü bir giriş yapmıştır. Ancak bu seçimin sonuçları genel manada memnuniyetsizlik yaratmıştır. CHP, sahip olduğu iktidarını korumuş fakat seçim günü yapılan antidemokratik faaliyetler iktidarına gölge düşürmüştür. Halkın gözünde seçimi kazandığını iddia eden DP’de 1950’ye kadar geçen süre içerisinde bu seçimi propaganda malzemesi olarak kullanmış ve yaşanan mağduriyetin siyasi karşılığını almak için çokça mücadele etmiştir.

1946-1950 yılları arasında Türk siyaseti, ilk defa iktidar ile muhalefet partilerinin çekişmesine sahne olmuştur. CHP o dönemde devlet demektir. Halkın gözündeki karşılığı da bu olmuştur. DP ise CHP’nin içinden çıkmış olan ve Celal Bayar ve Refik Koraltan gibi Atatürk ile omuz omuza mücadele etmiş deneyimli siyasetçilerden oluşan bir siyasi partidir. Parti başkanı olan Celal Bayar seçimlerden sonra milletle kucaklaşmak ve seçimde yaşananlar dâhil, kendi planlarını da anlatabilmek için yurt gezisine çıkmıştır. Bayar’ın duraklarından biri de Rize olmuştur. 3 Kasım 1947 tarihinde Rize’ye gelen Bayar, burada halkla buluşmuş ve bir nutuk irat etmiştir. Bu nutkunda vatandaşların siyasi görüşlerinden dolayı asla zarar görmeyeceğini ve DP iktidarında tüm siyasi görüşlere saygılı bir politikanın uygulanacağını ifade etmiştir. Ayrıca Bayar’ın en önemli gündemi yeni bir seçim yasası olmuştur. Rize’de bu yasa hakkında ipuçları veren Bayar, seçim kanununu değiştirerek hakiki demokrasiyi memlekete getireceklerini beyan etmiştir (Şahingiray, 1999: 188).

1946-1950 döneminde CHP Rize milletvekilleri hükümette çeşitli görevler üstlenmişlerdir. Rize Milletvekili Tahsin Bekir Balta, Recep Peker Hükümeti’nde Ekonomi Bakanı olarak görev yapmıştır. Balta ayrıca 5 Eylül 1947 tarihinde de Çalışma Bakanı olarak faaliyetlerde bulunmuştur (Sanal, 1997: 126). 9 Eylül 1947 tarihinde Peker Hükümeti’nin istifasıyla Hasan Saka başvekil olarak görevlendirilmiştir. Tahsin Bekir Balta, Saka Hükümeti’nde de Çalışma Bakanlığı’na atanmıştır (Sanal, 1997: 127; Ahmad ve Ahmad, 1976: 36). 10 Haziran 1948 günü teşekkül eden II. Saka Hükümeti’nde eski iktisat vekillerinden CHP Rize Milletvekili Fuat Sirmen, Adalet Bakanlığı görevine getirilmiştir. Tahsin Bekir Balta bu kabinede de Çalışma Bakanlığı mevkiindeki yerini korumuştur (Goloğlu, 2013: 297-298). Fuat Sirmen daha sonra teşekkül etmiş olan I. Günaltay Hükümeti’nde Adalet Bakanı olarak görev yapmıştır.

1.1950 Seçimleri ve 1950-1954 Yılları Arası Rize’de Siyasi Faaliyetler

14 Mayıs 1950 seçimleri yaklaşırken partilerin siyasi faaliyetleri de hız kazanmıştır. 1946 seçimlerinden zaferle ayrılan ama kazandığı seçimi muhalefet gözünde bir türlü aklayamayan CHP, 1950 seçimlerine daha dikkatli ve hazır bir şekilde girmeyi amaçlamıştır. İlk adım olarak seçimlerde aday belirleme sistemi değiştirilmiştir. Yeni sisteme göre adayların %70’ini il ve ilçe yönetim kurulu üyeleri, partili belediye başkanları ve genel meclis üyeleri gizli oy ile seçecek ve kalan %30’luk kısım ise parti divanı tarafından belirlenecektir (Mahmutoğlu,2017: 369). Propaganda döneminde Rize Çayeli İlçe Komitesi’nde propaganda cemiyeti oluşturulmuştur. Çayeli İlçe Komitesi, bazı memurların muhaliflere yakınlık göstermesi sebebiyle halkın hükümetten uzaklaştığını ve bu bölgede geniş çaplı bir propaganda faaliyeti yürütülmesi gerekliliğini ifade etmiştir (Mahmutoğlu, 2017: 378).

1946 seçimlerinin mağduru sıfatıyla halktan iade-i itibar isteyen DP, 1950 seçimleri öncesi aktif bir politika izlemiştir DP’li adaylar seçmenlerin ayağına giderek kendilerini tanıtmışlar ve burada çeşitli konuşmalar yapmışlardır (Yıldırım, 2004: 139). İktidara yüz çevirmiş kimi gazetelerde DP kurucularına sütunlarını açmıştır. Fuat Köprülü ve Adnan Menderes’in makaleleri bu gazetelerde yayınlanmış ve bu yolla halka ulaşılmaya çalışılmıştır. DP yapmış olduğu mitinglerde yeni seçim sisteminin (açık oy, gizli tasnif) oldukça güvenli olduğunu ve vatandaşların sandığa giderken tereddüt etmemelerini istemiştir (Mahmutoğlu, 2017: 392). DP 8 Mayıs 1950 tarihinde seçim beyannamesini yayınlamış ve bu beyannamede iktidar değişikliği halinde memlekette maddi ve manevi hiçbir sarsıntıya yer vermeyeceklerini belirtmiştir (Cumhuriyet, 09.05.1950). DP’nin en önemli vaatlerinden biri de devr-i sabık yaratmayacaklarını açıklamalarıdır. Parti böylece, bir hesaplaşma devrine girilmeyeceğini ve millete mal olmuş inkılâpların korunacağını teminatını vermiştir (Koçak, 2017: 417).

1.1. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri

Genel Seçim Bilgileri

Seçmen Bilgileri: 8.905.743

Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 7.953.055

Seçime Katılım Oranı: %89,3

Seçim Sistemi: Çoğunluk Usulü Liste (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 030.01.51.309.7/2)

Tablo 1: 14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları
(BCA, 030.01.52.312.4.)

Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı
DP	4.391.694	%55,2
CHP	3.148.626	%39,6
MP	368.537	%4,6
Bağımsızlar	44.537	%0,6
Toplam	7.953.095	%100

Sonuçlar incelendiği vakit DP'nin büyük bir zafer kazandığı görülür. 55 ilde 416 milletvekili çıkararak ve mecliste temsil gücü %85'lere dayanan DP'nin yanında CHP'nin kaybı büyüktür. CHP sadece 19 ilde 69 milletvekili çıkarabilmiş ve meclisteki temsil oranı %14,2'de kalmıştır. Millet Partisi sadece 1 milletvekili çıkarabilmiştir (Tuncer, 2010: 117). Aradaki oy farkı çok fazla olmamasına rağmen farkın bu kadar büyük olması sebebi uygulanan seçim sistemidir (Tekeli, 1983: 1803).

14 Mayıs 1950 Rize İli Genel Seçim Sonuçları

Kayıtlı Seçmen Sayısı: 71.295

Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 59.974

Seçime Katılım Oranı: %84,1 (TÜİK, 2011: 78)

Tablo 2: Rize'de Oyların Partilere Göre Dağılımı ve Milletvekili Sayıları
(TÜİK, 2011: 78)

Partiler	Aldıkları Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
DP	42.038	%70	6
CHP	18.021	%30	-

Tablo 3: 14 Mayıs 1950 Seçimlerinde Rize Milletvekili Seçilen Adaylar

(BCA, 030.10.77.511.17/2)

Adı	Soyadı	Partisi
Ahmet	Morgil	DP
Yusuf İzzet	Akçal	DP
Kemal	Balta	DP
Mehmet Fahri	Mete	DP
Osman	Kavrakoğlu	DP
Zeki Rıza	Sporel	DP

DP, 1946 seçimlerinde Rize’de örgütlenemediği için katılamamıştır. Halk 1950 seçiminde ise oylarını DP’den yana kullanmış ve DP, bölgedeki tüm vekillikleri kazanmıştır. MP Rize’de seçime iştirak etmemiştir. Seçimlerden hemen önce Rize’deki bazı yerel gazete çevrelerinde, CHP adaylarının İstanbul’dan gelmediği, DP adaylarının ise ekseriyetle Rize’de vatandaşın yanında bulunduğu ifade edilmiş ve bu durumun seçimleri DP’nin kazanmasında etkili olduğu belirtilmiştir (Zümrüt Rize, 05.05.1950).

1.2. 1950 Yerel Seçimleri ve Sonuçları

1950 Yerel seçimleri DP’nin büyük üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Belediye seçimlerinin umumi sonuçlarına bakıldığında 600 belediyenin 560’ı DP’ye geçmiştir. Başbakan Adnan Menderes seçim sonuçlarıyla ilgili olarak: “*Türk Milleti, Halk Partisi’ni 14 Mayıs’ta iktidardan tasfiye etmişti. 3 Eylül’de de muhalefetten tasfiye etti*” demiştir. “Cumhuriyet”, bu zaferin sırrını üç maddede özetlemiştir. İlk olarak halkın DP’ye olan güveninin devam ettiğini belirtmiş ve en azından dört yıl boyunca partinin programını ve vaatlerini gerçekleştirmesini bekleyeceğini söylemiştir. İkinci olarak muhtarlık seçimlerinin DP’yi ikaz ettiğini, bu sebep ile partinin telkin ve propagandanın önemini kavrayarak belediye seçimlerinde daha faal olduklarını belirtmiştir. Son olarak CHP’nin yanlış bir politika izlediğini, yapıcı olmak yerine yıkıcı olmayı tercih ettiğini, belediye seçimlerini milletvekili seçimlerine çevirerek siyasal bir imaj verdiğini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 05.09.1950).

Rize'deki sonuçlar incelendiği vakit toplam 5 belediyenin 4'ünü DP'nin kazandığı görülmektedir. 1 belediyeyi CHP kazanmış, MP ise belediye kazanamamıştır. Seçimler sonunda oluşan Türkiye Geneli İl Genel Meclisi'nde de DP'nin kahir ekseriyeti görülür. DP 49, CHP 12, MP 1, Bağımsızlar da 1 üye çıkarmışlardır. Rize'deki 4 üyenin tamamı DP'den çıkmıştır (BCA, 030.01.51.309.6/3).

1.3. Pakistan Büyükelçisi Mian Beşir Ahmet'in Rize Seyahati

Pakistan Büyükelçisi Mian Beşir Ahmet, Giresun vapuruyla Karadeniz turuna çıkmış ve 24 Ağustos 1951 Cuma akşamı saat 21.30'da Rize'ye gelmiştir. Başta Rize Valisi Nazım Üner olmak üzere beraberinde bulunan Rize Milletvekillerinden Ahmet Morgil ve Mehmet Fahri Mete, Belediye Başkan Vekili Ahmet Vardal, Çay Fabrikası Müdürü Asım Zihnioğlu, Çay Mühendislerinden İzzettin Sallı ve Mithat Özsan ile birlikte Giresun vapuruna gitmişler, misafirleri karşılamışlardır. Daha sonra büyükelçiye şehri ve çay fabrikalarını görmeleri teklif edilmiş ve yanında bulunan Robert Koleji Mühendislik Koleji Müdürü Mr. Pearson ile birlikte çay fabrikasını ziyarete gidilmiştir. Fabrika müdürü Asım Zihnioğlu, konuklarına fabrikayı gezdirip malumat verdikten sonra fabrika bahçesinde çay ikram etmiştir. Mian Beşir Ahmet, bu sırada yanlarında bulunan bir basın mensubuna şu açıklamayı yapmıştır: *“Türkiye'nin bu güzel yerlerini tanımadığımdan görmek arzusu ile seyahate çıkmış bulunuyorum. Karadeniz dedikleri bu bölge hiç de kara değil, her taraf yemyeşil. Rize'yi gündüz dışarıdan, gece ise içeriden gördüm. Her iki görünüşü de güzel. Hatta çay sanayisinin inkişafıyla buraların daha da çok güzelleşeceğini kuvvetle ümit etmekteyim. İnşallah bir gün Türkiye, Pakistan ve Hindistan ile rekabet edecektir. Nasıl ki Yaşar Doğu Pakistan'a gittiği zaman bizim meşhur güreşçilerimizi yendi ve biz bundan iftihar duyduk, çayda da bizi yenerseniz öyle iftihar duyacağız. Ben içki kullanmam Yeşilaycıyım. İnşallah çayınız rakıyı, bir gün ortadan kaldırır”* (Rize,26.08.1951).

1.4.Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Rize Seyahati ve Rize Nutku

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, çıkmış olduğu Karadeniz turunda Giresun ve Trabzon'a uğradıktan sonra 19 Mayıs 1952 günü Rize'ye gelmiştir. Yapmış olduğu konuşmada şunları söylemiştir:

“Rizeliler, Aziz Hemşerilerim, Bugün 19 Mayıs Milli bayramıdır. Bu bayram gününde size günlük politikadan bahsetmeyeceğim. Bugünün kıymet ve ehemmiyeti üzerinde durmak istiyorum. Büyük kahraman, eşsiz kahraman Atatürk, bundan 33 yıl evvel bugün Samsun'da Anadolu'ya ayak basmıştır. O günden bugüne kadar geçen devre, Türk Milleti'nin talihinde büyük değişiklikler, yükselmeler, ilerlemeler kaydetmiştir. Atatürk Samsun'a çıktığı zaman memleketin vaziyetini büyük nutkunda tasvir eder. Memleketin vaziyeti o gün hüzüün verici idi. Düşmanlar asırlardan beri yıkılmasını bekledikleri Osmanlı İmparatorluğu'nu tamamıyla yere sermek için bütün hazırlıklarını yapmışlardı. Atatürk bu hazırlıkların ortasında bir ışık gibi, bir

yıldırım gibi ortaya çıkmış ve Türk Milleti'ne geniş istikbal açmak için bütün varlığını milletin hizmetine vakfetmiştir Aziz Vatandaşlarımız!19 Mayıs'ın bir hususiyeti ve ehemmiyeti de bugünün gençlik bayramı olmasıdır. Gençlik bayramı demek, istikbal bayramı demektir. İstikbal bayramı demek, gelecek nesillerin imanla, idealle davalarına sahip olmalarına güvenmek demektir. Gençlik dediğimiz zaman, memleket içinde ideal aşkıyla yetişmekte olan, nispetle mahdut bir vatandaş kütlesi anlamamak lazımdır.” diyerek konuşmasına devam eden İsmet İnönü, Millî Mücadele devrinin gençleri ve yaşlılarının bir olarak, vatani bütün güçleriyle kurtarmaya çalıştıklarından bahsetmiştir. Yeni yetişmekte olan neslin Cumhuriyet için güven verdiğinden bahseden İnönü, milletlerin hayatında güçlüklerle ve buhranlara rastlanabileceğini söylemiş ve Türk Milleti'nin büyüklüğünün, bu buhranları daima her millettten önce yenmesinden geldiğini ifade etmiştir. Konuşmasını şu şekilde bitirmiştir: “Rizeliler, Kız Kardeşlerim, Erkek Kardeşlerim! Hepinize ayrı ayrı saadet dilerim. Bugünkü bayramı, maziye şerefle hatırlayarak ve Türkiye'nin istikbaline kati güvenle bakarak yâd ediyoruz. Bugünkü toplantımız, büyük Atatürk'ün aziz hatırası önünde, azimlerini ve kuvvetlerini artıran insanların toplantısıdır. Hepinizi selamlarım” (Erdemir, 1956: 110-112).

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs'ta Rize Merkez'de söylemiş olduğu nutkun ardından 20 Mayıs 1952 günü Gündoğdu bucağına gelmiş ve burada halk ile sohbet etmiştir. Sohbetinde özetle şunları söylemiştir: “Bir noktayı iyi bilmeniz lazımdır. CHP en eski siyaset teşekkülüdür. Tarih karşısında imtihan vermiştir. Bugün de memleketin idaresini murakabe etmektedir. Böyle kuvvetli bir murakabe bulunduğu halde birçok hatalı şeyler yapılabildiğini görüyorsanız, birde murakabe olmasaydı neler yapılabilirdi. Kolayca düşünebilirsiniz. Aleyhimizde yapılan din propagandasından çok üzüldük. Çok üzüldünüz amma bunu mübalağa etmeyin. Bunu yapanlar bir din meselesi olarak değil, bir siyaset meselesi olarak yapıyorlar” (Erdemir, 1956: 113). İsmet İnönü, Gündoğdu'da vatandaşlarla yapmış olduğu sohbetten sonra 21 ve 22 Mayıs 1952 günlerinde Rize'nin diğer ilçelerini gezmiş ve muhtelif konuşmalar yapmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: “CHP'nin kaderi belli olmuştur. Eksik tarafları ile hizmet tarafları ile tarif olunabilir bir hüviyettir. CHP'yi prensipleri ve meseleleriyle memleketin içinde ve dışında herkes bilir. Fakat ötekiler belli değildir. Millettten ve tarihten nasıl bir hüküm alacakları bilinemez. Temenni ederiz ki hizmet etsinler ve milletin hatırasında temiz bir iz bıraksınlar.” Çayeli'ndeki DP'lilerin “İnönü Samsun'da, Samsunlulara cami yaptırmak için para vermeyin buna lüzum yoktur” diye propaganda yapmalarına cevaben Çayeli'nde şu konuşmayı yapmıştır: “Samsun'da binlerce ve on binlerce vatandaş önünde memleketin ciddi meseleleri üzerinde konuştum. Burada yapılan politika havadisine göre ise güya ben orada cami yaptırmak için para vermeyiniz demişim. Arkadaşlarım işte iftira. Bu iftirayı yapanların basiretleri bakın nasıl bağlanmış ki, Samsun gibi bir muhitte, münevver bir muhitte, binlerce vatandaş önünde söylenen sözleri bile tahrif ediyorlar” (Erdemir, 1956: 114).

1.5. Başbakan Adnan Menderes'in Rize Ziyareti ve Rize Nutku

Başbakan Adnan Menderes, yanında TBMM Başkanı Refik Koraltan, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu ile beraber 21 Nisan 1954günü Rize'ye gelmişlerdir (Başaran, 2019: 56). Başbakanın Rize'ye gelişi sebebiyle Rize'nin Sesi gazetesinin sahibi ve başyazarı Kemal Karadeniz, Başbakana hitaben Rize'nin dertlerini ve şikâyetlerini anlattığı bir yazı kaleme almıştır. Yazıda şunlar dile getirilmiştir:

“Sayın Başvekil, Kalplerimizi, hemşerilerimizin kalpleriyle, kalbine dayatarak ruhundan ruhlarımıza ve gönüllerimize cereyan eden sevgi ile seni bugün aramızda görmenin muradı ve bahtiyar heyecanı ile konuşacağım. Rize 'nin mühim ihtiyacı için senden niyaz etmek için kaleme sarılıyorum. Adını, Rize 'nin ebet paye adına katmış, sana hoş geldin diyoruz. Dört yıldır hükümetinizin himmetli eli, uzun yılların ihmallerine uğrayan Rize 'nin dertlerine oldukça deva bulmuş, demokrasinin şefkatinden nasip almışsınız. Daha çok işlere ihtiyacı olan buranın, en acil ihtiyacı Mendirektir. Beşiklere kadar iniyor, yüzyılların maverasına kadar uzanıyorum. Yaşayanların payına, geleceklerin minnet paylarını katıyorum. Rize 'ye nimet olacak ve ebediyete kadar kerem damlalarıyla birleşerek, derin şefkat tabakalarından süzülüp, seni toprak üstünde minnetle yâd edecek fecirler fecirleri kovaladıkça, en nihayet toprak altında da dudaklar gönül olup, hisler ses olup sana rahmet duaları okuyacaktır. Asırlardır, tabiatın haşin dalgalarıyla boğuşa boğuşa bugüne ulaşan Rize, senden Mendirek diliyor Sayın Adnan Menderes” (Rize'nin Sesi, 21.04.1954).

21 Nisan 1954 günü Başbakan Menderes Rize şehir kulübü bahçesinde halka hitap etmiştir. Kendisine ve yanında bulunanlara karşı gösterilen sevgi, saygı ve muhabbete istinaden teşekkür ederek sözlerine başlamış olan Başbakan, devamında sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Sizlerin bu hararetli istikbalinizi daima kalbimizde muhafaza edeceğiz ve şükranla hatırlayacağız. Eğer Tanrı müyesser kılar da tekrar vazife başına gelecek olursak, bütün dertlerinizle en yakından meşgul olmanın yolunu büyük bir şevkle ve kolaylıkla bulmaya çalışacağız. Bugün dört sene hizmetten sonra yeni seçimlere gidiyoruz. Bu dört sene içinde vazifesini tam olarak yaptığına kani insanların vicdan rahatı ile huzurunuzda geliyor ve karşınızda tam bir kalp rahatı ile konuşuyoruz. Yeni seçimleri büyük bir sevinç ile karşılıyoruz. Temennimiz şudur ki, eğer Demokrat Parti büyük milletimize hizmet imkânını önümüzdeki dört sene muhafaza ederse, bize bu iktidarı bu milletin hayrına olduğu takdirde müyesser etmesidir. Biz iktidarı ancak bu şartlar ile istiyoruz. Çünkü bizim için iktidarda bulunmak, saltanat ve sefa sürmek değil, tam aksine bin türlü müşkülü iktiham ederek asil milletimizin hizmetine koşmaktır. Milletimizin hizmetinde geçirdiğimiz ilk dört sene zarfında az iş yapmadık. Dört sene millet hayatında çok kısa bir zamandır. Ayrıca iktidara geldiğimiz zaman da devletin mali vaziyeti perişandı. Belediyelerde, İller Bankası'nda para yoktu. Uzun müddet yürüyeceğimiz şehrahi açmakla uğraştık ve bütçeyi islah ettik. Ancak son iki sene içerisinde ki büyük işlere başladık. Fakat bugün, yeni seçimlerde

reylerinizi isterken, bu reylerinizi şimdiye kadar yaptıklarımız için değil, fakat bundan sonra yapacağımız büyük hizmetler için istiyoruz. Devletin bundan dört sene evvelki aylık 96 milyon lira tahsilâtı yeni hiçbir vergi konmamasına, bilâkis ehemmiyetli vergi indirmeleri yapılmasına rağmen, bugün ayda 214,5 milyon liraya çıkmıştır. Bu böyle de kalmayacak, hendesi nispetlerle artacaktır (BCA, 030.01.14.81.1/295).

Devlet gelirlerinde ve bütçesindeki bu artış, bütün iktisadi faaliyet sahalarındaki iş ve istihsal artışının bir neticesidir. Bir taraftan devlet bütçesi artarken, öbür taraftan da milli gelirimiz, bankalardaki mevduat, bankaların ikraz ve kredi muamelelerinin hacmi de aynı denecek nispetlerde artmaktadır. Demokrat Parti, hiçbir tefrik yapmaksızın topyekûn milletimizi yepyeni ve yüksek bir hayat seviyesine ulaştıracak tedbirlerin peşindedir. Yarın yapacaklarımızın yanında şimdi yapmakta olduklarımız cüce ve bodur kalacaktır. Bizi bu yolda süratle ilerletecek inkânları yeni elde etmiş bulunuyoruz. Eğer bugüne kadar yapılan işleri 1950'de söylemiş olsaydım, bana hayâl peşinde koşuyor derdiniz. Fakat işte bugün o hayâller birer hakikat olmuştur. Buna dayanarak bu güzel vatana yarın için mukadder olan parlak istikbal hakkındaki sözlerimin bir hayâl olmadığını kabul edebilirsiniz. Demokrat arkadaşlarımdan rica ediyorum: Vaatlerinizi tutmadınız diyenlere, dört sene gibi kısa bir zamanda yapılanları göstererek “yalan söylüyorsunuz” cevabını versinler. İyi niyetli Halk Partili arkadaşlarımdan da bir ricam var: Siyaset hayatında samimi olsunlar hulus ile “bu adamlar sizden çok daha iyi iş gördüler, bu işler meydandadır, muvaffak oldular, çünkü bugün milli irade hâkimdir” demesini bilsinler. Çünkü memleketin siyasi hayatını zehirleyecek tezvirlere önüne geçmek yolunda Halk Partili vatandaşların da üstüne düşen bir vazife vardır. Ümit ve temenni edelim ki böyle bir nefis ve vicdan murakabesiyle, memleketi tezvire ve yalanla fena yola sevk etmek isteyenleri hayırlı bir tarife çevirmek müyesser olur. 25 sene hükümete kayıtsız şartsız hâkimdiler. O zaman ne yaptılar ki bugün vaatlerde bulunabilsinler. Esasen neyi vaat edebilirler? Vaat edecek hiçbir şeyleri kalmamıştır. Vaat edilebileceklerin hepsi ya yapılmıştır ya yapılmak üzere veyahut da yapılması derpiş edilmiş bulunmaktadır (BCA, 030.01.14.81.1/296).

İşte bunun içindir ki söyleyecek hiçbir sözleri bulunmadığından ve bir tahakküm idaresi güttüklerinden, matbuatı susturduklarından, vatandaş hak ve hürriyetini ortadan kaldırdıklarından, hiçbir hizmet görmediklerinden ve kısır bir iktisadi politika ile bu milletin kıymetli uzun yıllarını heba ettiklerinden dolayı millet iradesi ile iktidardan uzaklaştırılan bu insanlar, bugün bütün vatan sathında Demokrat Parti'yi jurnal etmekle vakit geçirmekte ve bu jurnalcilikten medet ummaktadırlar. Jurnalcilik, efendiye yaranmak için, onun zihinlerini tahrik ve istismar etmek sanattır. Dünün Milli Şef'i, şimdi milli jurnalci olarak vazife görmekte ve bugünün efendisi olan millete jurnal vermektedir. Çünkü Demokrat Parti'yi yalan yere kötölemekten başka çaresi kalmamıştır” (Milliyet, 22.04.1954). Başbakan Adnan Menderes, konuşmasının devamında jurnalcilik mevzuu hakkında birkaç misal vermiştir. Yabancı sermaye kanunu ve petrol kanunu ile ilgili olarak öne

sürülen kapitülasyon iddialarını bu konuda örnek olarak göstermiş, bu kelimelerin vicdanlarda uyandıracığı derin vehim ve endişeyi harekete geçirmek amacıyla jurnalcilik yoluna girildiğini belirtmiş, “hâlbuki hakikatte ne kapitülasyon vardır ne de vatan bir istismar sahası haline getirilmiştir” demiştir. Başbakan Adnan Menderes, konuşmasını Rizelilerin sürekli alkışları arasında şu vaatlerde bulunarak bitirmiştir:

“Karadeniz'in hiçbir köşesini iskelesiz bırakmayacağız. Esas yollarınız en kısa zamanda bitireceğiz. 1956'ya kadar bütün köy yollarınız mutlaka bitirilmiş olacaktır. 1955 yılının sonunda susuz bir tek köyünüz kalmayacaktır. Yeşil çay yaprağı fiyatlarını ayarlayacağız. Bu memleket bir daha fındık fiyatı buhranı ve mısır yoksulluğu görmeyecektir. Bu memleket bir daha mısır devrine dönmeyecektir. Buğdayı 30kuruştan alıp, sizlere 20 kuruştan vereceğiz. İyidere santrali yapılacak ve ucuz elektrikle en kısa zamanda buralarda türlü sanayi kurulacaktır. Önü Karadeniz, arkası yüce dağlar bir şerit halinde uzanan bu güzel bölgenin kaderini değiştireceğiz. Gurbetçilik artık ortadan kalkacaktır. Bu vaatleri korkmadan ve imanla yapıyorum. Demokrat Parti iktidarının dört sene gibi kısa bir zamanında başardık. Sevgili Rizeliler, daha size neyi söyleyeyim. Muhabbetimizi ve size olan bağlılığımızı, gurur ve iftiharla bildirmek isterim. Gösterdiğiniz bağlılık ve alakaya nasıl teşekkür edeyim? İşte kalplerimiz ve vicdanlarımız karşı karşıyadır. İşte dört sene muhalefette ve dört sene iktidarda ne yaptysak meydandadır. Allah hayırlısı hangisi ise bu seçimlerde onu müyesser etsin. Hepinize en derin muhabbet ve hürmetlerimi bırakarak, huzurunuzdan ayrılıyorum. İnşallah tekrar sizlerle konuşmak mazhariyetini ve sizlere hikmet imkânını Allah bahşeder. Türk Milleti için hangisi iyiyse, Allah onu bahşu ihsan etsin” (Rize'nin Sesi, 22.04.1954).

2. 1954 Seçimleri ve 1954-1957 Yılları Arasında Rize'de Siyasal Faaliyetler

1950 seçimlerinde büyük hayal kırıklığı yaşayan ve bu seçimlerde tekrar iktidarı hedefleyen CHP, illerde yapılan yoklama sonuçlarına göre adaylarını belirlemiş ve adaylar Yüksek Seçim Kurulu tarafından 11 Nisan 1954 günü ilan edilmiştir (Milliyet, 12.04.1954). Genel Başkan İsmet İnönü, adaylar açıklanmadan seçim mitinglerine başlamış ve ilk nutkunu kendisinin de seçim bölgesi olan Malatya'da söylemiştir (Milliyet, 10.04.1954). CHP Genel Sekreterliği'nden il teşkilatlarına bir seçim tamimi tebliğ edilmiştir. Bu tamimde parti yönetiminin halk ile daha çok ilgilenmesi gerektiği vurgulanmış, parti ocağına kayıtlı olanların sadece %25'nin seçimlere iştirak ettiği, bu sebeple iştiraki artırmaya yönelik faaliyetlerin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Yedi maddeden oluşan bu tamimde özetle, partinin ana davasının seçim sürecinde sandık güvenliğini sağlamak, seçim günü partililerin görevlerini ihmal etmesini önlemek ve en önemlisi seçime katılımı artırabilmek olduğu belirtilmiştir. Ayrıca vatandaşlara sürekli DP'nin CHP'nin içinden çıkan bir parti olduğu vurgusunun yapılması istenmiştir. Parti yönetimi, sadece aydın kesime değil, halka ve köylüye de onların anlayabileceği örneklerle propaganda faaliyetleri yapılmasının önemini vurgulamıştır (Mahmutoğlu, 2017: 478-479).

1950 seçimlerinden büyük bir zaferle çıkan DP, yapılan yoklamalar ve merkezden belirlenen adayların listesini 12 Nisan 1954günü Yüksek Seçim Kurulu'na teslim etmiştir (Milliyet, 13.04.1954). İlk seçim konuşmasını Erzurum'da yapan Başbakan Adnan Menderes, DP'nin dört yıllık icraatıyla, CHP'nin yapmış olduğu bütün icraatlarının karşısına çıkabilecek kudrette olduğunu belirtmiştir (Toker, 1990b: 299). 1954 seçimlerinde Cumhurbaşkanı Bayar da aktif rol almıştır (Çavdar, 2013: 47). Bayar, yurt gezilerine çıkmış ve DP için oy istemiştir. Bayar'ın propaganda dönemi boyunca Adnan Menderes'ten bile öne çıktığı zamanlar olmuştur (Yılmaz, 2010: 545). DP seçim stratejisini 2 ana plan üzerinden yürütmüştür. İlk olarak hem Bayar hem Menderes memleketteki ekonomik faaliyetlerden, kalkınma hamlelerinden bahsetmiş, ikinci olarak bu hamleleri yoğun mitinglerle desteklemişlerdir. Vatandaşa27 yıllık CHP iktidarından sonra refah getirildiği ısrarla vurgulanmıştır (Mahmutoğlu,2017: 479).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, yaptığı mitinglerde: “*Memleket neredeydi, şimdi nerededir ve nereye varacaktır? Bu sualin cevabını her vatandaş elini vicdanına koyarak düşünmelidir*” (Toker, 1990b: s.299) diyerek DP'nin halka refah ve rahatlık getirdiğini vurgulamaya çalışmıştır. DP, seçim kampanyası boyunca yaptığı icraatları halka anlatmıştır. Yeni eserlerin temelini atmış veya bitirmiş oldukları eserlerin açılışlarını yapmıştır. Başbakan Adnan Menderes, Rize'de “*Reylerinizi şimdiye kadar yaptıklarımız için değil, bundan sonra yapacağımız büyük hizmetler için istiyoruz*” derken yatırımlara dikkat çekmeye çalışmıştır. Bu arada CHP'li olarak bilinen tanınmış bazı isimleri de aday göstererek o kanattan oy almaya çalışmıştır (Yılmaz, 2010: 545-546).

Cumhuriyetçi Millet Partisi, teşkilatlanabildiği illerdeki milletvekili adaylarını 4 Nisan1954 günü açıklamıştır. Rize'de yapılmış olan yoklama sonucunda Ali Kalaycı, Enis Kepenk, Necmettin Kantoğlu, Muhsin Güloğlu aday olarak gösterilmişlerdir (Milliyet, 05.04.1954). Yüksek Seçim Kurulu'na sunmuş oldukları kesin aday listesinde Rize adaylarına ek olarak Kâmil Arıcı ve Namık Koray eklenmiştir (Milliyet, 12.04.1954).CMP, seçime az bir süre kala Ankara'da yapmış olduğu mitingde oyların CHP veya DP'ye verilmesini diktatörlüğün devamı olarak nitelendirmiş, memlekete yeni bir hürriyet havasının gelmesi gerektiğini belirtmiştir (Milliyet,25.04.1954). Türkiye Köylü Partisi adaylarını Yüksek Seçim Kuruluna 10 Nisan 1954 tarihinde göndermiştir (Milliyet, 11.04.1954). Parti, Rize'den aday göstermemiştir. Parti seçim programı boyunca köylü politikalarında reform, meclisin murakabe edilmesi ve adil seçim sistemi üzerinde durmuştur (Mahmutoğlu, 2017: 501).

2.1. 2 Mayıs 1954 Genel Seçimleri

Genel Seçim Bilgileri

Seçmen Sayısı: 10.262.063

Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 9.095.617

Seçime Katılım Oranı: %88,63

Seçim Sistemi: Çoğunluk Usulü Liste (BCA, 030.01.51.309.7/2)

Tablo 4: 2 Mayıs 1954 Genel Seçim Sonuçları
(BCA, 030.01.51.309.7/1, Tuncer, 2011: 95)

Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı
DP	5.313.659	%58,4
CHP	3.193.471	%35,1
CMP	480.249	%5,3
TKP	50.395	%0,6
İP	910	%0,0
Bağımsızlar	56.393	%0,6
Toplam	9.095.617	%100

1954 seçim sonuçları DP'nin büyük üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Bu oy oranı ile DP, Türkiye'de bu zamana kadar yapılan seçimlerde bir partinin aldığı en yüksek oy oranını almıştır. DP bu seçimde 503 milletvekilliği kazanmıştır. CHP ise sadece 31 milletvekilliği kazanabilmiştir. CMP sadece Kırşehir'de başarı göstermiş ve 5 vekillik kazanmıştır. Bu seçimlerde Köylü Partisi ve İşçi Partisi vekil çıkartamazken, Bağımsızlar 2 vekille parlamentoya girmiştir (BCA, 030.01.51.309.7/3).

2 Mayıs 1954 Rize İli Genel Seçim Bilgileri

Kayıtlı Seçmen Sayısı: 91.673

Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 77.117

Seçime Katılım Oranı: %84,1

Çıkaracağı Milletvekili Sayısı: 6 (TÜİK, 2011: 78)

Tablo 5: Rize’de Oyların Partilere Göre Dağılımı ve Milletvekili Sayıları
(TÜİK, 2011: 78)

Partiler	Aldıkları Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
DP	52.952	%68,7	6
CHP	19.264	%25	-
CMP	4.000	%5,2	-

Tablo 6: 2 Mayıs 1954 Seçimlerinde Rize Milletvekili Seçilen
Adaylar (BCA, 030.10.78.517.22/2)

Adı	Soyadı	Partisi
Ahmet	Morgil	DP
Yusuf İzzet	Akçal	DP
Kemal	Balta	DP
Mehmet Fahri	Mete	DP
Osman	Kavrakoğlu	DP
Hüseyin	Agun	DP

2 Mayıs seçimleri Rize’de büyük bir olgunluk içerisinde geçmiştir. Seçime katılım oranı 1950 seçimiyle hemen hemen aynı olmuştur. %84,1’lik oran ile Rize, seçime en az katılım gösteren iller arasında 6.sırayı almıştır (Tuncer, 2011: 73). DP geçen seçimde olduğu gibi birinci parti olarak bölgedeki tüm milletvekilliklerini kazanmıştır (Rize’nin Sesi, 03.05.1954). Geçen dönem seçilmiş olan 6 vekilden 5’itekrar seçilmiş, Zeki Rıza Sporel yerine Hüseyin Agun yeni dönemde milletvekili olmuştur. 2 Mayıs 1954 seçimlerinde Rize’de DP’nin kazanması memnuniyetle karşılanmıştır. Seçim sonuçları halk hâkimiyetinin kat’i tecellisi olarak değerlendirilmiş, CHP’nin milletçe tasfiye edildiği belirtilmiştir. Bu seçim demokrasinin tam bir zaferi olarak nitelendirilmiş, sonuçların hizmet ve himmete muhtaç olan Rize’ye hayırlı olacağı ifade edilmiştir (Rize’nin Sesi, 03.05.1954).

2.2. 1955 Yerel Seçimleri ve Sonuçları

1955 Yerel Seçimleri 13 Kasım tarihinde yapılmıştır. Seçime, seçim kanununu antidemokratik olarak değerlendiren ve buna tepki göstermiş olan CHP ve CKMP katılmamıştır (Cumhuriyet, 15.11.1955). Seçime DP, TKP ve bağımsızlar katılmıştır. 13 Kasım 1955 belediye seçimlerinde, kayıtlı olan 3.873.987 vatandaştan yalnızca 1.461.219'usandık başına gitmiştir. Seçime katılım oranı %37,72'de kalmıştır (BCA,030.01.51.309.8/1). Çıkan sonuçlara göre bağımsızlar 8 vilayette, TKP 2vilayette, DP ve bağımsızlar birlikte 20 vilayette kazanmıştır. Geri kalan tüm vilayetleri ise DP kazanmıştır (Cumhuriyet, 14.11.1955). Bu seçimin sonuçları DP üyeleri tarafından hayretle ve genel olarak başarısızlıkla değerlendirilmiştir. Muhalefet partilerinin girmediği bir seçimde bağımsızların almış olduğu oy ve kazanmış oldukları belediye miktarı DP cephesinde şaşkınlıkla karşılanmıştır. CHP bu sonuçları, kendilerinin 1946seçimlerinde uğramış oldukları hayal kırıklığına benzetmiştir. Yunus Nadi bu sonucu halkın, DP'ye karşı bir uyarısı olarak dile getirmiştir (Cumhuriyet,15.11.1955).

2.3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Rize Ziyareti ve Rize Nutku

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 5 Ekim 1954 tarihinde Rize'ye gelmiştir. Rize halkı Bayar'ı öğlen saatlerinde İyidere vilayet sınırında karşılamıştır. Halk, İyidere dere pazarında iki yana dizilmiş ve Cumhurbaşkanı'nı istikbal etmişlerdir. Yeni hükümet konağının balkonuna çıkan Bayar, gördüğü sevgi karşısında çok mütehasşıs olmuş ve Rizelilere şöyle seslenmiştir:

“Beş yıl önce bir defa Rize 'ye gelmişim. O zaman da Rizelileri hürriyetlerine müştak olarak görmüş ve derhal teşhis koymuştum. Sizlerin arzularını tahakkuk ettirmiş bulunuyoruz. Halâ aynı yoldayız. En zayıf anlarda dahi itimadınızı bizlerden esirgemediniz. Sizin muhabbet ve itimadınızı kazandık. Biz de size mukabelede aciz davranmadık. Bugün Rize, hiç de o eski Rize değildir. Binalar yapılmış, şehrin çehresi değişmiş, yenilikler olmuş ve olmaktadır. Aziz Rizeliler, siz bize inandınız. Biz de size dayanarak çalıştık. Bundan evvel Rize'ye yaptığım seyahatten döndüğümde, bana Rize'de ne gördüğümü sordular. Dedim ki Rize'de sırat köprüsünden geçer gibi staj yaptım. O zamanki köprülerle şimdiki köprülerin mukayesesini yapmak için, eski ile yeni görmek lazım. 4 sene evvel sizlerin itimadınızı kazanmadan önce, bu işler yapılmıyordu. Milletın hayrına ait müesseselerimizi, milletın refahına tahsis ediyoruz. Tuttuğumuz yol bizi iyiliğe getiren yoldur. Yolumuz çok nurludur. Kısa zamanda saadete erişeceğiz. Bana 6 yıl önce de bugünkü gibi samimiyet gösterdiniz. Hepinizi muhabbetle selamlarım” (Rize'nin Sesi, 07.10.1954).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar Rize ziyareti kapsamında, yanlarında bulunan Nafia ve Çalışma Bakanlarıyla birlikte şehir gazonuna uğramıştır. Bayar burada Rize Milletvekili Osman Kavrakoğlu'nu kabul etmiştir. Kavrakoğlu, rıhtımın şekli

hakkında Bayar'a izahat vermiştir. Cumhurbaşkanı da rıhtım projesiyle ilgili fikirlerini beyan etmiştir (Rize'nin Sesi, 06.10.1954).

2.4. Rize'de Muhtarlık Seçimleri

7 Kasım 1954 muhtarlık seçimleri Rize'de adli teminat altında yapılmıştır. Seçime katılım beklenenden yüksek olmuş, halk seçime kayıtsız kalmamıştır. Birçok yerde eski muhtarlar kaybedip, yerlerini yenilerine devretmiştir. Bu seçimdeki en önemli hususlardan birisi halkın okuma yazma bilmeyen muhtarlara oy vermemesi olmuştur. Bazı bölgelerde köylerin nüfuzlu kimselerinin tesirleri büyük olmakla beraber, halk kendi özgür iradesini sandığa yansıtmaya çalışmıştır. Seçimler sükûnet içinde, büyük bir olgunlukla geçmiştir (Rize'nin Sesi, 09.11.1954).

2.5. DP ve CHP Rize Teşkilatlarının Aday Yoklamaları

CHP teşkilat yoklaması 29 Eylül 1957 günü yapılmıştır. Adaylar arasında en çok oyu alan kişi eski Rize Milletvekili ve aynı zamanda Çalışma Bakanı olan Fuat Sirmen olmuştur. Sirmen'i sırasıyla Rahmi Arer, Mazhar Basa, Mehmet Ali Güven ve Mehmet Ali Kumbasar takip etmiştir (Rize'nin Sesi, 30.09.1957).

2 Ekim 1957 Çarşamba günü vilayetin bütün merkezlerinde aynı saatlerde başlayan aday yoklamaları yapılmıştır. Bu yoklamaların sonucuna göre DP'den Rize milletvekili adaylığını kazanan isimler ve aldıkları oy miktarı şu şekildedir:

- 1-Osman Kavrakoğlu: 335
- 2-Hüseyin Agun: 316
- 3-İzzet Akçal: 270
- 4-Ahmet Morgil: 230
- 5-Mehmet Mete: 204(Rize'nin Sesi, 07.10.1957)

2.6. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Rize Ziyareti ve Rize Nutku

Yaklaşan seçimler öncesi Karadeniz seyahatine çıkan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Trabzon mitinginin ardından 12 Ekim 1957 günü Rize'ye gelmiştir. İnönü, Rize'de şunları söylemiştir:

“Aziz Rizeliler, sizi sevgilerle saygılarla selamlıyorum. Bu seçim zamanında sizin huzurunuzda konuşmak bana şeref vermiştir. Ve kıymetli bir hatıra olacaktır. Bu seçim zamanının başlıca meselelerini size kısa olarak arz etmek isterim. Biz seçime başlıca iki mevzu ile giriyoruz. Bunlar üzerinde konuşacağız. Birincisi demokratik rejim dediğimiz devlet idaresi, ikincisi geçirmekte olduğumuz, geçim sıkıntısı dediğimiz iktisadi dertlerimizdir. Bizim demokratik rejimimiz tek parti devrinden sonra bir inkılap olarak gelmiştir. Bu bir tekâmül eseridir. Biz Cumhuriyet kurulduğundan beri birçok ıslahat yaptık ve hiçbirinde geri gitmedik. Daima ileri

gideriz ve gideceğiz. Birçok sıkıntı ve güçlüklerimiz olmuştur. Bunları yenmişizdir ve geri gittiğimiz olmamıştır. Rize bizim kıymetli bir köşemizdir. Rizeliler sağlam karakterli vatandaşlarımızdır. Onlar için demokratik rejimden dönmek asla bahis konusu olamaz.”

İnönü konuşmasının devamında bütün aksaklıklarına rağmen demokrasiyi yürüteceklerini ifade etmiş ve CHP'nin tek gayesinin demokratik rejimi kurtarmak olduğunu ifade etmiştir. İnönü, I. Dünya Savaşı'ndan Türkiye'nin yorgun ve yoksul çıktığını fakat memleketi kudretli bir hale yine kendi imkânlarıyla getirdiklerini söylemiş ve devamında:

“Dostlarımız mazur görsünler, yardımlar iyi kullanılmamıştır. İsrâf edilmiştir. Onun için bu duruma düştük. İkinci Dünya Harbi'nden sonraki günleri, 1950 senesini arar görünüyoruz. Para kaybettik, kredi kaybettik, bunun üzerine basireti kaybettik, itimat edilecek hükümet sözünü kaybettik. Hükümetin sözüne inanılmazsa itimat kalmaz. Yapılacak iş böyle bir iktidarın seçmen eliyle değiştirilmesidir.” demiştir. İnönü, konuşmasının son bölümünde CHP iktidara gelirse Rize'deki buğday yardımını kaldıracağı ve köylere verilen su borularının paralarının salma usulüyle alınacağına dair çıkarılan söylentilere de değinmiş ve bu sözlerde insaf olmadığını, yapılan işlere devam edileceğini, su borularının paralarının da vatandaşlardan vergi olarak alınmış olduğunu söyleyerek şöyle demiştir:

“Yapılanlar yerinde kalacak, yenileri yapılacaktır. Biz iş yapmanın ne güç olduğunu biliriz. Yarım işleri tamamlayacağız ve bitmiş işleri anacağız. Pahalılıktan şikâyetimiz için; köylünün malını ucuzla almak istediklerinden böyle söylüyorlar diye propaganda yapıyorlar. Köylü daima satan bir vatandaş değildir. Sattığından çok el emeği ödeyerek alır. Onun pahalılıkta ilgisi daha fazladır. İktidarın muvaffak olamamasının tek sebebi pahalılığı ve geçim zorluğunu kabul etmemesi, bilmez görünmesidir. Kabul etmediği şeye nasıl çare arar? Elimizde fırsat vardır. Türk Milleti büyük millettir. Hür vatandaşlar bunu temin edecektir. Bütün emelimiz memleketin yükselmesidir. Hatırı sayılır bir devlet olmasıdır. Bu hür vatandaşın isabetli rey vermesiyle olur” (Erdemir, 1959: 132-134).

2.7. Başbakan Adnan Menderes'in Rize Ziyareti

Başbakan Adnan Menderes, 14 Ekim 1957 günü yanlarında Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, eski Ekonomi Bakanı Balıkesir Milletvekili Sıtkı Yırcalı, gazeteciler ve muhabirler ile birlikte saat 13 sıralarında Rize'ye gelmişlerdir. Yaklaşık 10 bin kişilik bir kalabalık tarafından karşılanan Menderes, otomobil üzerinden alkışlarla mikrofon başına geçmiş, gösterilen ilgi ve alakaya teşekkür ederek dinlenmek için beş dakika müsaade istemiştir. Bu arada mikrofonu gelen Maliye Bakanı Hasan Polatkan, DP'nin bu zamana kadar yaptığı icraatları rakamlarla anlatmış, daha yapılacak çok işler bulunduğunu, bu çalışmalar sayesinde Türkiye'nin yakın zaman içinde daha kuvvetli bir devlet olacağını ifade etmiştir. Bu konuşmanın hemen ardından Başbakan Adnan Menderes kürsüye gelmiştir. Rizelilerin büyük sevgi gösterilerine tekrar teşekkür ederek sözüne

başlayan Başbakan, DP iktidarının milletin refahını ve saadetini artırabilmek için geceli gündüzlü çalıştığını belirtmiştir. 7 yıldan beri yapılmış olan icraatları Osmanlı döneminden itibaren bugüne kadar yapılan çalışmalarla kıyaslayan Adnan Menderes, bütün dünyanın bu çalışmaya hayran kaldığını, yapılan işlerin baş döndürücü olduğunu, daha yapılacak olan işlerin bu milleti yakın zamanda saadete ulaştıracağını söylemiştir. Türk Milleti'nin göstermiş olduğu teveccüh ile DP'nin durmadan çalıştığını ifade eden Başbakan, konuşmasının kısa bir bölümünü de Kıbrıs meselesine ayırmıştır. Daha önce Kıbrıs meselesi ile ilgili söylemiş olduğu sözleri tekrarlamış ve Kıbrıs'ın Türklere ait olan bölümünde Türk bayrağının ilelebet dalgalanacağını ifade etmiştir. Ayrıca Rize'ye geldiğinden beri Rize için hayati önem arz eden çay meselesini de tetkik eden Menderes, çay alım fiyatının 250 kuruşa yükseltileceğini söylemiş ve Rize Milletvekili Osman Kavrakoğlu bu kararı halka ilan etmiştir. Başbakan konuşmasının sonunda, karşısında bulunan Şeyh camiinin kubbesinin kurşununu ve eksik olan tüm gereçlerini temin edeceğini ifade etmiş ve hararetle alkışlanmıştır. Başbakan Menderes'ten sonra Milli Eğitim Bakanı olan Tevfik İleri kürsüye çıkmıştır. Konuşmasında Atatürk'ün "Köylü milletin efendisidir" sözünden yola çıkarak millet için çalıştıklarını ifade etmiş, bu çalışmaların Türk Milleti'ni yükseltmek için yapıldığını belirtmiştir. Tevfik İleri'nin ardından kürsüye eski Ekonomi Bakanı Sıtkı Yırcalı gelmiştir. Yırcalı da İleri'nin sözlerini tekrar etmiş, Türkiye'nin yakın bir gelecekte ulaşacağı yüksek saadet ve refahtan söz etmiştir. Yapılan konuşmaların ardından tüm heyet belediye gazinosuna gitmişler ve şereflerine verilmiş olan yemeğe katıldıktan sonra şehirden ayrılmışlardır (Rize'nin Sesi, 15.10.1957).

2.8. Demokrat Parti Rize Mitingi

21 Ekim 1957 günü DP, Rize'de büyük bir miting tertip etmiştir. Mitingde ilk olarak kürsüye Ahmet Morgil gelmiş ve açılış konuşması yapmıştır. Daha sonra sırasıyla Yusuf İzzet Akçal ve Osman Kavrakoğlu konuşmuşlardır. Özetle ikisi de DP'nin 7 yıl boyunca yapmış oldukları icraatları anlatmışlar ve bu icraatların hem memlekete hem de Rize'ye olan etkilerini ortaya koymuşlardır. Özellikle Yusuf İzzet Akçal, hakkında çıkan dedikodulara karşı kendini savunmuş, bunların tamamen yalan olduğunu, kendisinin Beyaz Saray ile hiçbir ilgisinin bulunmadığını belirtmiştir. Daha sonra kendisi hakkında çıkan masonluk söylentileri de yalanlanmış ve mazisinin karalanmaya çalışıldığını söylemiştir (Rize'nin Sesi, 22.10.1957).

3. 1957 Seçimleri ve 1957-1960 Arası Rize'de Siyasi Faaliyetler

1957 seçimlerinde muhalefetin iktidara gelme umudu tekrar tazelenmiştir. 1954'teki seçim başarısının ardından uyguladığı yanlış ve baskıcı politikalarla yavaş yavaş tepki toplamaya başlayan DP, iktidar kuvvetinde kayıp yaşamamak için seçimleri 1 yıl öne almıştır. Muhalefet de bu hamleye karşı seçime ittifak olarak girmeyi tercih etmiştir. CHP, CMP ve Hürriyet Partisi ittifakı seçim dönemine kadar çeşitli anlaşmazlıklara maruz kalmıştır. Ayrıca iktidar, seçim kanununun 35. ve 39.

maddelerinde yaptığı değişiklikle seçime ittifak olarak katılımı engellemiştir (Turan, 1999: 117).

CHP, yoklamalarını tamamladıktan sonra nihai listesini 5 Ekim 1957 tarihinde Yüksek Seçim Kurulu'na vermiştir. Listede Rize milletvekili adayları olarak Fuat Sirmen, Rahmi Arar, Mazhar Basa, Mehmet Ali Güven, Mehmet Ali Kumbasar ve Feyzi Tugay gösterilmiştir (Milliyet, 06.10.1957).

1954 seçimlerinden iktidarını kuvvetlendirerek çıkan DP, bu seçim döneminde öncelikli olarak muhalefet bloğunu parçalamıştır. Çıkarmış olduğu bir yasa ile muhalefetin ittifak yapmasını önlemiştir. Seçim çalışmalarına başlayan partide alınan ilk kararlardan biri 40 ildeki adayların merkez tarafından kararlaştırılması olmuştur (Milliyet, 01.10.1957). Parti yönetimi, yapılan yoklamaların sonucunda 124 eski milletvekilini aday olarak göstermemiştir (Cumhuriyet, 08.10.1957). DP'nin adayları 7 Ekim 1957 günü belli olmuştur. Parti, Rize milletvekillikleri için Osman Kavrakoğlu, Hüseyin Agun, İzzet Akçal, Ahmet Morgil, Mehmet Mete ve Muzaffer Önal'ı aday olarak göstermiştir (Cumhuriyet, 08.10.1957).

İttifak bloğunun parçalanmasının ardından seçime yalnız iştirak eden HP, aday listesini 7 Ekim 1957 tarihinde Yüksek Seçim Kurulu'na sunmuştur. Bu listede Rize milletvekilliği için Hüsnü Erten, Şevki Özkan, Zeki Arca, Ziya Kurt, İhsan Temizkan ve Ali Çep aday gösterilmişlerdir (Milliyet, 08.10.1957). Muhalefetin diğer bir ayağı CMP de aday listesini 7 Ekim 1957 tarihinde Yüksek Seçim Kurulu'na teslim etmiştir. Parti, Rize bölgesinden Abdurrahman Boyacıgiller, Enis Naci Kepenek, Muhiddin Bilsel, Ali Kalaycıoğlu, Hakkı Şuşoğlu ve Kâmil Arıcı'yı aday olarak göstermiştir (Cumhuriyet, 08.10.1957).

3.1. 27 Ekim 1957 Genel Seçimleri

Genel Seçim Bilgileri

Seçmen Sayısı: 12.078.63

Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 9.250.949

Seçime Katılım Oranı: %76,59

Seçim Sistemi: Çoğunluk Usulü Liste (BCA, 030.01.52.312.4/1)

Tablo 7: 27 Ekim 1957 Genel Seçim Sonuçları
(BCA, 030.01.52.312.4/1)

Partiler	Aldıkları Oy Sayısı	Oy Oranı
DP	4.497.811	%48,62
CHP	3.825.267	%41,35
CMP	604.087	%6,53
HP	321.471	%3,475
VP	463	%0,005
Bağımsızlar	1.850	%0,02
Toplam	9.250.949	%100

27 Ekim seçim sonuçları DP açısından bir uyarı niteliğinde olmuştur. Parti iktidarını korumuş fakat toplam oy sayısına bakıldığı zaman muhalefetten daha az oy almıştır (Cumhuriyet, 29.10.1957). Partiyi iktidarda tutan en önemli faktör kuşkusuz seçim sistemi olmuştur. Çoğunluk usulü sistem ile parti, %48 oy oranı ile 424 vekil çıkarmış, CHP %41 oy ile sadece 178 milletvekili çıkarabilmiştir. HP Burdur'da, CMP ise sadece Kırşehir'de kazanabilmiştir. Seçimin en tartışmalı safhalarında biri de seçim sonuçlarının kesinleşmeden radyoda ilan edilmesi olmuştur.

Belirli bölgelerde oy kullanma işlemi devam ederken radyonun iktidarın kazandığı yerleri açıklaması muhalefet kanadı tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Cumhuriyet, 28.10.1957). Seçim günü CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Başbakan Adnan Menderes'e bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta tasnif işleminin bitmeden bazı yerlerde kesin sonuçların açıklandığını belirtmiş, bu gibi durumların kanunsuz ve usulsüz olduğunu ifade etmiştir (BCA,030.01.52.312.2/1). Aynı gün içerisinde Başbakan'a telefon eden İnönü, şikâyetlerini tekrarlamış, Başbakan da gerekli emirleri vereceğini, her oyun teminat altında olduğunu söylemiştir (BCA, 030.01.52.312.2/12).

27 Ekim 1957 Rize İli Genel Seçim Bilgileri

Kayıtlı Seçmen Sayısı: 110.800

Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 82.217

Seçime Katılım Oranı: %86,7

Çıkaracağı Milletvekili Sayısı: 6(BCA,030.01.52.311.1/3)

Tablo 8: Rize İlinde Oyların Partilere Göre Dağılımı ve Milletvekili Sayıları
(TÜİK, 2011: 78)

Partiler	Aldıkları Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
DP	41.070	%50,6	6
CHP	24.991	%30,8	-
CMP	14.954	%18,4	-
HP	148	%0,2	-

Tablo 9: 27 Ekim 1957 Seçimlerinde Rize Milletvekili Seçilen Adaylar
(Tuncer, 2012: 88)

Adı	Soyadı	Partisi
Hüseyin	Agun	DP
Yusuf İzzet	Akçal	DP
Osman	Kavrakoğlu	DP
Mehmet Fahri	Mete	DP
Ahmet	Morgil	DP
Muzaffer	Önal	DP

Rize'de seçim sonuçları DP'nin üstünlüğüyle neticelenmiştir. %86,7'lik katılım oranıyla seçimlerin en yüksek katılım oranına sahip ili Rize olmuştur (Tuncer, 2012: 84). 6 milletvekilliğinin tümü yine DP'ye gitmiştir. Geçen dönemden Kemal Balta yerine yeni dönemde Muzaffer Önal milletvekili seçilmiştir.

3.2. Rize’de Demokrat Parti’nin Zaferi

Demokrat Parti, 1957 seçimlerinde Rize’de büyük bir üstünlük sağlamıştır. Partilerin vilayette kazandıkları oy miktarlarına bakıldığında DP’nin 38.000, CHP’nin 24.000, CMP’nin 8.000 oy aldığı belirtilmiştir. Ayrıca merkez kazada açılan 130 sandıktan DP 12.741, CHP, 7.627, CMP 3.780, HP ise 10 oy almıştır. DP’nin üstünlüğü elde etmesinin ardından Osman Kavrakoğlu’nun DP Rize İl Teşkilatı’nı tekrar toparlaması gerektiği vurgulanmıştır (Rize’nin Sesi, 28.10.1957).

3.3. Rize Belediyesi’nin İcraatları

Rize’nin Sesi gazetesinin sahibi ve başyazarı Kemal Karadeniz, İstanbul valisi Fahrettin Kerim Gökay’ı makamında ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Gökay, Karadeniz’e Rize Belediyesi’nin ne durumda olduğunu sormuştur. Karadeniz, bu ziyareti gazetede köşesine taşımış ve belediyenin ne halde olduğunu uzun bir yazıyla anlatmıştır. Bu yazıda belediyenin liyakatsiz ve vasıfsız kişilerden oluştuğunu belirtmiş ve bu kişilerin birbirleri ile zıtlasma halinde olduklarını ifade etmiştir. Belediyenin icraat yönünden çok noksan olduğu, tabiri caizse bir ölü halinde bulunduğunu söylemiştir. Devamında vilayete yapılmak istenen yararlı işlere de belediyenin engel olduğunu belirtmiş, bu durumun affedilemeyecek bir hata olduğunu vurgulamıştır. Rize Belediyesi’nin bu icraatları ile kendi kendisini yok edeceğini ve Rize’nin tarihinde kara bir leke olarak anılacağını ifade etmiştir (Rize’nin Sesi, 18.11.1957).

4. TBMM IX, X, XI. Dönem Rize Milletvekillerinin Meclis Faaliyetler

AHMET MORGİL

IX. dönemde; söz alma 7, önerge 1, teklif 3, tahrir-i sualler ve bunlara verilen cevaplar 2 olmak üzere toplam 13 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. X. dönemde; söz alma 8, teklif 1 olmak üzere toplam 9 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. XI. dönemde; söz alma 5, teklif 1 olmak üzere toplam 6 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır.

HÜSEYİN AGUN

X. dönemde; söz alma 4, teklif 1 olmak üzere toplam 5 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. XI. dönemde; söz alma 3 olmak üzere toplam 3 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır.

YUSUF İZZET AKÇAL

IX. dönemde; söz alma 98, önergeler 5, teklifler 10, tahrir-i sualler 1 olmak üzere toplam 114 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. Rize ile ilgili olarak; Rize iline bağlı Günece ilçe merkezinin nakledilmesi, adının değiştirilmesi hakkındaki kanun münasebetiyle söz almıştır. Giresun ve Trabzon milletvekillerinin Giresun, Trabzon, Çoruh, Ordu ve Rize illerinin topraksız veyahut az topraklı çiftçilerine toprak verilmesi hakkındaki kanun teklifi hakkında söz almıştır. X. dönemde; söz alma 31,

önergeler 3, teklifler 6 olmak üzere toplam 40 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. XI. dönemde; söz alma 63, önergeler 3, teklifler 10 olmak üzere toplam 76 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır.

KEMAL BALTA

IX. dönemde; söz alma 20 olmak üzere toplam 20 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. Rize ile ilgili olarak; Rize iline bağlı Güneyce ilçe merkezinin nakledilmesi ve adının değiştirilmesi hakkındaki kanun münasebetiyle söz almıştır. X. dönemde; söz alma 17 olmak üzere toplam 17 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır.

MEHMET FAHRİ METE

IX, X, XI. dönemlerde Mecliste herhangi bir faaliyeti bulunmamaktadır.

MUZAFFER ÖNAL

XI. dönemde Meclis içerisinde herhangi bir faaliyeti bulunmamaktadır.

OSMAN KAVRAKOĞLU

IX. dönemde; söz alma 13 olmak üzere toplam 13 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. Rize ile ilgili olarak; Rize ilinin Güneyce ilçe merkezinin nakledilmesi ve adının değiştirilmesi hakkındaki kanun ile ilgili söz almıştır. X. dönemde; söz alma 7, önerge 1, teklif 1 olmak üzere toplam 9 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır. XI. dönemde; söz alma 6 olmak üzere toplam 6 adet Meclis faaliyeti bulunmaktadır.

ZEKİ RIZA SPOREL

IX. dönemde Meclis içerisinde herhangi bir faaliyeti bulunmamaktadır.*

Sonuç

Demokrat Parti Türk siyaset tarihi içinde önemli bir mevkide bulunmaktadır. 27 yıllık tek parti iktidarının ardından başa gelen DP, 10 yıllık müddet boyunca memleketi idare etmiştir. İlk 4 yılında kitleleri peşinden sürükleyen ve asker, aydın, bürokrat, basın olmak üzere pek çok kesimin de desteğini alan DP 1954 seçimlerinde Cumhuriyet Türkiye'sinin en yüksek oyunu almıştır. Daha sonra ödenmesinde zorluk çekilen dış borçlar, enflasyon ve karaborsacılığın hızla yükselmesi partiye karşı olan hoşnutsuzluğu artırmıştır. Sonu 27 Mayıs ile noktalan bu süreç doğru veya yanlış pek çok olaya sahne olmuştur.

DP, Rize nokta-i nazarından ele alındığı vakit başarılı olarak kabul edilebilir. Parti, Rize'de girdiği üç seçimden de büyük oy farklarıyla galip çıkmıştır.

* TBMM IX, X ve XI. Dönem Rize Milletvekillerinin meclis faaliyetleri ile ilgili detaylı döküme ulaşmak için TBMM Tutanak Dergisi'nin 1950-1960 yılları arasını kapsayan 9,10 ve 11. Dönem ciltlerine bakılması gerekmektedir.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes bu 10 yıllık süreçte yapmış oldukları gezilerde büyük kalabalıklar tarafından karşılanmışlar ve takdir görmüşlerdir. DP'nin Rize'nin kalkınması için çaba sarf ettiği de bir gerçektir. Dönemin Rize Milletvekilleri parlamentoda oldukça etkin roller üstlenmişlerdir. Özellikle Yusuf İzzet Akçal ve Osman Kavrakoğlu, verdikleri öneriler ve takrirler ile Rize için fazlaca çaba sarf etmişlerdir. Bu çabaları sadece DP dönemiyle sınırlamamak gerekir, 1946-1950 yılları arasındaki CHP Rize Milletvekilleri de dönemin büyük isimleridir. Fuat Sirmen ve Tahsin Bekir Balta gibi hükümette de görev alan önemli bürokratlar Rize için faaliyet göstermişlerdir. Hülasa Rize, günümüzde olduğu gibi geçmişte de önemli bürokratları memlekete kazandırmıştır. Rize, Türk siyasetinde kuşkusuz önemli bir mevkie haiz bulunmaktadır.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.01.14.81.1/295.

BCA, 030.01.14.81.1/296.

BCA, 030.01.51.309.6/3.

BCA, 030.01.51.309.7/1.

BCA, 030.01.51.309.7/2.

BCA, 030.01.51.309.7/3.

BCA, 030.01.51.309.8/1.

BCA, 030.01.52.311.1/3.

BCA, 030.01.52.312.2/1.

BCA, 030.01.52.312.2/12.

BCA, 030.01.52.312.4.

BCA, 030.01.52.312.4/1.

BCA, 030.10.77.511.17/2.

BCA, 030.10.78.517.22/2.

II. Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1950-1960)

III. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet (1950.1955.1957) Milliyet (1954,1957)

Rize (1951)

Rize'nin Sesi (1954,1957)

Zümrüt Rize (1950)

IV. Araştırma Eserler

Ahmad T. ve Ahmad B.T. (1976), *Türkiye 'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Başaran, S. (2018). Cumhuriyet Dönemi Rize İdare Tarihi. *Türk İdare Dergisi*, 2018/1, 49-76.

_____ (2019). Demokrat Parti Dönemi (1950-1960). *Cumhuriyet Döneminde Rize-II (1950-1980) Siyasi Temeller*. (Ed.). Aslan, Z, Arıkan, M.Rize:

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları.

Çavdar, T. (2013). *Türkiye 'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*. Ankara: İmge Kitabevi.

Erdemir, S. (Der.). (1956). *Muhalefette İsmet İnönü (1.Cilt)*. İstanbul: Sıralar Matbaası.

_____ (1959). *Muhalefette İsmet İnönü (2.Cilt)*. İstanbul: Ekicigil Matbaası.

Goloğlu, M. (2013). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi IV (1946-1950) Demokrasiye Geçiş*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Koçak, C. (2017). *Türkiye 'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) CHP İktidarının Sonu (6.Cilt)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mahmutoğlu, T.B. (2017). *CHP'nin Belediye ve Genel Seçim Çalışmaları ve Propagandaları (1923-1957)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Sanal, T. (1997). *Türkiye 'nin Hükümetleri*. Ankara: Sim Matbaacılık.

Şahingiray, Ö. (Der.). *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar (1946-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tekeli, Ş. (1983). Cumhuriyet Döneminde Seçimler. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 7.Cilt*, 1798-1824. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Tuncer, E. (2010). *1950 Seçimleri*. Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV).
- _____ (2011). *1954 Seçimleri*. Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV).
- _____ (2012). *1957 Seçimleri*. Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV).
- Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları DP'nin Altın Yılları (1950- 1954)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Ş. (1999). *Türk Devrim Tarihi (4.Cilt/ 2.Bölüm)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2011). *Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011)*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Yıldırım, S. (2004). 1950 Seçimleri ve Propaganda. *T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 6, 131-157.
- Yılmaz, E. (2010). 1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasi Sonuçları. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 4, 541-551.